

«СХІД» ТА «ЗАХІД» У НАУКОВІЙ ПРОБЛЕМАТИЦІ ПРЕДСТАВНИКІВ КРАКІВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ

Цивілізаційні орієнтири впродовж багатьох десятиліть і навіть століть є предметом дискусії в середовищі російської, української і польської політичної та наукової думки. У статті здійснено спробу проаналізувати погляди представників краківської історичної школи на проблему «Сходу» і «Заходу».

Ключові слова: краківська історична школа, проблема «Сходу» та «Заходу».

В течение многих десятилетий и столетий проблема «Востока» и «Запада» есть предметом дискуссий в среде российской, украинской и польской политической и научной мысли. В статье осуществлено попытку проанализировать взгляды представителей краковской исторической школы на проблему «Востока» и «Запада».

Ключевые слова: краковская историческая школа, проблема «Востока» и «Запада».

For many decades and even centuries civilizational landmarks are the subject of debate among Russian, Ukrainian and Polish political and scholarly opinions. In the article is made an attempt to analyse the views of Krakow historical school representatives on the problem of East and West.

Key words: Krakow historical school, the problem of East and West.

Проблема «Сходу» і «Заходу» була і залишається характерною ознакою суспільно-політичного життя російського, польського, українського та деяких інших європейських народів в період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і навіть сучасного цивілізаційного вибору моделі національного розвитку. Полеміка, що точилася у середовищі російської інтелігенції другої половини ХІХ ст., обумовила формування двох напрямків (течій) – слов'янофілів та західників. Чітка поляризація в українському культурно-освітньому русі особливо випукло проявилася на теренах Галичини, обумовивши поділ на русофілів і українофілів. Ще більш розмаїтим був процес формування ціннісних орієнтирів у поляків, що внаслідок поділів Речі Посполитої перебували у складі трьох імперій [1].

Листопадове і Січневе повстання, Краківська революція 1846 року не дали відповіді на питання, яким шляхом потрібно рухатися, аби відродити державність, на яку зовнішню силу чи обставину необхідно зробити ставку в цій боротьбі. Не було консолідованої позиції ні на поневоленних теренах, а ні в середовищі досить впливової польської політичної еміграції в Парижі, Лондоні та Брюсселі. Виразником

тенденцій, які запанували після Весни народів серед значної частини галицької шляхти та її ідеологічним і політичним ватажком стало угруповання, що ґрунтувалися навколо заснованого у 1848 р. в Кракові часопису «Czas» («Час»), який на довгі роки став органом галицьких консерваторів. «Доки була не визначеною доля державного устрою, «Czas» вороже ставився щодо ідеї Конституції ...гаряче боронив бахівську ідею співпраці» [2, s. 145]. Мауріцій Манн, багаторічний редактор часопису, у 1855 р. стверджував, що «...було би неправильно і навіть небезпечно стверджувати, що питання державницької ідеї стало однорідним і виключно національним» [2, s. 114]. Ці слова йшли в розріз із незалежницькою політикою, яка провадилася шляхтою Галичини відразу по занепаді Речі Посполитої.

Пропозиції співпраці з монархією галицька шляхта складала неодноразово, однак достатньо довго вони не зустріли однозначної реакції центральної влади. Поступово віденський уряд став звертати на них увагу, оскільки вони були свідченням відмови шляхти від боротьби за від'єднання від

Австрії. Окрім остаточної відмови від думок про незалежність і самостійної боротьби проти загарбників певні кола не відмовилися ще від думки про утворення самостійної польської держави за допомогою інтервенції інших європейських країн, перш за все Франції. Угрупування князя Адама Чарторийського (Готель Лямбер) нав'язало з Галичиною досить жваві стосунки, причому висловлювалося сподівання про утворення польської незалежної держави під покровительством дому Габсбургів. Ці плани видавалися їм тим більше можливими до реалізації, що на кінець Кримської війни стосунки між Росією та Австрією значно погіршилися. Але пропозиції, подані багатократно Францу Йосипу (між іншим у 1858 р. самим Чарторийським під час його візиту до цесаря), натикалися на відмову. Кожен раз лідери галицької шляхти в своїх розмовах із представниками Готелю Лямбер виразно стверджували, що поза діяльністю легіонерів по реалізації тієї концепції, про жодну іншу модель не може йти мови [3, s. 13].

Надія на втручання дипломатії Франції, вславленої новими перемогами, отриманими над Росією і Австрією, – то все, про що мислили шляхетські політики в Галичині, підтримуючи зрештою жваві товариські стосунки з французькою аристократією. Частина галичан марила про війну проти Росії, опираючись на союз із Францією і Австрією. Однак, такі розрахунки були нездійснені, поскільки ані Франція, ані Австрія не були в найменшому ступені зацікавлені в розв'язуванні війни за інтереси поляків.

Першим, хто охолов від повстанської гарячки і піддав гострій критиці визвольницькі плани галицької шляхти, був Павел Попель. Свої погляди він виклав влітку 1864 р. у брошурі «*Kilka słów z powodu odezwy ks. Adama Sapiehy*», вказавши, що повстанський рух приводив до революційних виступів, які несли небезпеку для шляхти.

Програна Австрією в 1866 р. війна з Пруссією мала наслідком зміни у внутрішній політиці австрійського уряду, що дозволило галицьким політикам звернутися до віденських верхів зі своєю програмою влаштування відносин у Галичині. Під час невдалої для австрійської армії компанії увесь загал шляхетських політиків став на бік Австрії тим більше, що до тієї лінії їх схиляли й інструкції

з Парижу. Пов'язання польських інтересів із долею австрійської монархії стало цього разу найкращим проявом патріотизму. Свідченням такої політики галицької шляхти був відомий адрес, схвалений 18 грудня 1866 р. шляхетсько-міщанською більшістю в Сеймі, де містилися програмні постулати шляхти стосовно устрою Галичини. Шляхта прийшла до висновку, що найкраще вирішення ситуації наступило би для неї у тому випадку, коли австрійська монархія була б організована на засадах федералізму. У тих політичних намірах вона знайшла досить несподіваного союзника, а саме ліберальних міщан, керованих Францішком Смолькою (батьком відомого представника краківської історичної школи Станіслава Смольки), який у 1866 р. також стояв на федералістських позиціях. Однак, шляхетські політики змушені були відмовитися від боротьби за федерацію, так як ці устремління не знайшли схвалення у Відні. Тут шляхи Ф. Смольки і консервативної шляхти розійшлися. 22 серпня 1868 р. Ф. Смолька на другій сесії крайового Сейму зробив подання щодо федеративного устрою Австрії. Організована громадська думка, зокрема міщанські елементи Львова, а також частково шляхта спричинили, що для Галичини визнано за необхідне створення окремого регіонального уряду, підпорядкованого Відню та запровадження широкої автономії.

У певній мірі «олії у вогонь» додала публікація «*TeKu stańczyka*» («Папки блазня») і поява краківської історичної школи. В період від травня до грудня 1869 р. в друкованому молодими краківськими політиками «*Przegląd Polski*» було опубліковано зібрання двадцяти листів, написаних від імені не існуючої особи (stańczyka – королівського блазня) «*TeKa Stańczyka*», де давалося бачення історичного минулого Польщі [3, s. 154]. Характерно, що «станьчики» загалом не творили якогось окремого політичного напрямку з окресленою програмою і ніколи не збиралися залучати для підтримки своєї політики широкі верстви суспільства. Творці «Теки...» висміювали змовницько-повстанську тактику, направлену на відновлення державності. «Тека станьчика» і висловлені в ній

твердження зустріли з різних боків, а власне з боку політичних противників, низку заперечень перш за все в тому, що її автори для аргументації своїх політичних гасел зігнорували і знехтували патріотичним значенням Січневого повстання [4]. Думку про згубність повстання обстоював у «Теці» Ю. Шуйський, який перетворювався на одного із виразників «політичної та історичної краківської школи», а в 1867 р. в брошурі «*Kilka prawd z dziejów naszych*» гостро виступив проти повстання, вбачаючи в ньому причину нещастя польського народу. Формування краківської історичної школи безпосередньо пов'язане із наслідками «весни народів». Елементи «песимізму» проступили й у середовищі, пов'язаному із Готелем Лямбер в еміграційних «*Wiadomości Polskich*», одним із редакторів яких був В. Калінка – історик, який по праву вважається засновником краківської історичної школи. Висунута В. Калінкою теза, згідно з якою «*свого занепаду поляки самі були винуватцями*» (1868 р.) стала найбільш експлуатованою, свого роду візитною карткою краківської школи.

Ключові представники краківської історичної школи Валеріан Калінка, Юзеф Шуйський, Станіслав Смолька, Міхал Бобжинський вважали, що всі негаразди, які звалилися на Річ Посполиту наприкінці XVIII ст. були викликані перш за все внутрішніми чинниками. В минулому країни вони вбачали урок, який має засвоїти нація. В одному із видань опонентів школи зазначалося: «*Ніхто не заперечить, що народна освіта, зокрема в Галичині, де є автономія, впливає, як з головного джерела, з університетів у Кракові і у Львові, а навіть сміливо можна сказати, з історичної краківської школи. Її погляди розійшлися по всьому регіону, а що найстрашніше, змінили, занастили провінційної молоді під пануванням московським і пруським*» [5, s. 47-48].

У нових умовах австрійські правлячі кола змушені були враховувати зростання самосвідомості націй, що входили до складу Австрії. Переломним у цьому сенсі став 1867 р., коли імперія перетворилася на дуалістичну – Австро-Угорську. Певних поступок у політичному та культурному житті добилися й поляки. Запровадження в 1869 р. в Ягеллонському університеті кафедри історії Польщі стало подією, що вийшла далеко за локальні межі. Поетапна полонізація кафедр, де досліджу-

валася історія Польщі вселяла надію, що шляхом цілеспрямованого мирного тиску на владу можна добитися відродження втраченої державності. Характерно, що ключові представники краківської історичної школи поряд із науковою діяльністю брали активну участь у політичному і громадському житті регіону [6]. Тому й проблематика, пов'язана із цивілізаційним вибором і поступом польської нації у них часто перепліталася чи екстраполювалася у науковій творчості та суспільно-політичній діяльності. Саме на цю обставину вказували їх опоненти та непримиренні критики. Очевидно в цьому криється той інтерес, який проявляли до діяльності школи їх сучасники і наступні покоління істориків. Із моменту свого зародження та впродовж існування краківська історична школа заручилася підтримкою своїх палких прихильників, а також зазнавала нищівної критики опонентів [7-9].

Місіонерське переконання щодо заслугуючої на подив винятковості поляків і їх історії школа визнала за «*фальшиву історію*», яка провадила до «*фальшивої політики*» [10, s. 83-94; 11, с. 72-78]. Історики, зараховані до краківської історичної школи, вбачали в минулому Польщі двоякі відхилення від західного (західноєвропейського) типу розвитку. Перший із них мав характер аномалії устрою, що полягала в формуванні «*згубної форми уряду*», з елекційністю трону (виборами короля), розкошами і правом «*veto*», – нездатністю Польщі перейти до стадії «*правової*», «*розвинутої держави*». Друге відхилення – це характерна аномалія, яка ніби проявилася в притаманному всім слов'янам браку «*політичної логіки*» під впливом несприятливої еволюції польських національних рис [12].

Які об'єктивні фактори та суб'єктивні чинники зумовили формування, розквіт і занепад школи? Відповідь на це питання, очевидно, необхідно шукати в самому процесі розвитку суспільно-політичних, економічних та культурно-освітніх процесів, які склалися на початку ХХ ст., а також у стані польської історичної науки і впливі на неї європейської історіографії. На 70-ті – першу половину 80-х років XIX ст. припадає істотне переосмислення попередніх поглядів

на унію Польщі з Литвою та її наслідки для дальшого розвитку держави і польського народу. Пов'язано це з історичним ревізійнізмом краківської школи, перш за все з науковою і публіцистичною творчістю Ю. Шуйського, а також М. Бобжинського. На початку 90-х років XIX ст. авторитет краківської історичної школи підупав, що було наслідком полеміки, яка велася істориками, пов'язаними із варшавськими позитивістами (варшавська історична школа), а пізніше з середовищем неоромантиків [13, s. 301-340.]. В «Часі» від 29 червня 1889 р. за номером 147 знаходимо повідомлення: *«В парку Д-ра Йордана на Блонях, пару днів тому бачили поприклеювані до лавок плакати такого змісту: «Польська молодь здійснила операцію, спалила гангрену з тіла народу! Спалила праці Шуйського, Калінки, Клачки, Тарновського, Бобжинського»* [14, s. 33].

Створення політичних партій і розгортання національно-визвольного руху, поява неоромантизму, що набув особливого розвитку напередодні Першої світової війни [15, с. 19], помітно вплинули на тогочасну польську історіографію. Місце апатії після низки повстань XIX ст. зайняло зацікавлення політичними концепціями [16, s. 117]. Відбулася зміна суспільно-політичної парадигми польської історичної науки. На вимогу польського суспільства історики, відійшовши від методологічних експериментів, повернулися до написання традиційних історичних праць, які могли пояснити долю народу; історіографія переорієнтувалася на практичні завдання [17, с. 38]. Суспільним явищем і науковою подією в польській історіографії початку XX ст. стало завершення дискусії щодо поглядів на історичне минуле Речі Посполитої між представниками варшавської і краківської історичних шкіл, а також молодій генерації істориків, які представляли неоромантичний та модерністський напрямки. На переконання опонентів, краківська історична школа, перебуваючи під впливом німецької науки, перебільшувала роль держави в історії, а також трактування фактів, які обумовили занепад Речі Посполитої, сприяючи негативній оцінці минувшини. Підпорядкування історичної науки політиці, ідеологізація історії не свідчать про відхід школи від критеріїв науковості та заперечення наукових цінностей. Однак, такий зв'язок історії й політики витворив суб'єктивні оцінки про

слухність чи помилковість певних напрямів політичної думки, які наклали відбиток на історичні праці [18, s. 56]. Польська історична наука характеризувалася появою та вкоріненням історико-політичних міфів: «історичних кордонів» 1772 р.; ідеї цивілізаторської місії давньої Речі Посполитої на Сході, «підмурку» християнства супроти орд кочовиків; загальнокультурної вищості польського народу над українським, що вплинуло на свідомість частини польського суспільства [19, с. 84-85]. Вона також була інструментом формування як масової польської національної свідомості, так і професійної – історичної. Звернення до минулого, поширення «ягеллонської ідеї», ідеалізація шляхетської Речі Посполитої прислужилися зміцненню національної свідомості та патріотизму в польському суспільстві, ідеї відбудови польської держави.

У 1908 р. по загибелі А. Потоцького намісником Галичини став М. Бобжинський, який у практичній своїй діяльності намагався примирити поляків та українців, вбачав на тому етапі доцільним поступові кроки у напрямку розширення автономії. Його опоненти піддавали гострій критиці таку тактику у «Przeglądzi Polskim» та при інших нагодах. З гіркою іронією писав у 1908 р., дивлячись на політику співпраці з центральною владою, Станіслав Віткевич: *«В Галичині є повна свобода, можна грати і співати Jeszcze Polska nie zginęła! (Ще не вмерла Польща!) можна говорити про її відбудову, можна ходити в кунтушах з кривими шаблями на боці. Свобода та закінчується там, бо ніхто не вірить, що вона загинула, ніхто не прагне до її відбудови, а кунтуші і криві шаблі стали етнографічними ознаками, за якими впізнають поляків серед численних лояльних підданих»* [20, s. 40]. В свою чергу один із найближчих співпрацівників М. Бобжинського, Яворський, у 1912 р. в Раді Держави мовив: *«Не робімо різниці між польською політикою і династичною політикою держави»* [21, s. 60]. Відомий дослідник минувшини Вільгельм Фельдман визнавав на шпальтах «Крутуку»: *«В поточному році минає 140 років від часу приєднання Галичини до Австрії. Сумна подія – тим сумніша, що переддень тої «річниці» чути*

слова про «моральну підтримку» надану нам Австрією і, що кожен день приносить тої підтримки реальні свідчення. Мислимо категоріями Галичини і Лодомерії, категоріями австрійської провінції, очевидно втратили ми перспективи і духовні зв'язки з всією Польщею. Ніхто з нас, нажаль, не є не винним» [22, s. 1]. Вже й саме гасло автономії було «пустим звуком без жодного змісту» [23, s. 199].

Таким чином, представники краківської історичної школи заклали підвалини широкої дискусії щодо цивілізаційних орієнтирів і шляхів відродження державності. Та дискусія не втратила актуальності з початком розбудови II Речі Посполитої, коли своє бачення проблеми запропонували Ю. Пілсудський і Р. Дмовський.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Werzbicki A. Wschód – Zachód w koncepcjach dziejów Polski. – Warszawa, 1984.
2. Feldman J. Stronictwa i programy. – Kraków, 1931. – Т. I.
3. Wyka A. Teka Stańczyka. – Kraków, 1932.
4. Giller A. O serwilizmie. – Warszawa, 1932.
5. Owoce historycznej Szkoły krakowskiej // Obrona spotwarzzonego narodu. – Zeszyt III. Część I. – Wydanie II. – Kraków, 1894.
6. Мокляк Я. Українська молодь в програмі ордену Змертвихвстанців. Дві думки у справі «руського інтернату» у Львові (Валеріан Калінка і Степан Качала) / Я. Мокляк // Південний архів. Іст. науки : Зб. наук. праць. – Херсон, 2002. – Вип. 7.
7. Biliński L. Znamiona polityki narodowej i krajowej tak zwanych stańczyków. – Kraków, 1882.
8. Romanowicz T. Polityka stańczyków. – Kraków, 1882.
9. Smoleński W. Michał Bobrzyński // Wielka Encyklopedia Ilustrowana. T. VII. – Warszawa, 1892.
10. Gierowski J. Józef Szujski jako historyk czasów nowożytnych // Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski UJ. 1869-1969. – Kraków, 1969.
11. Сінкевич Є. Г. Юзеф Шуйський. Біля витоків краківської історичної школи / Є. Г. Сінкевич // Південний архів. Іст. науки : Зб. наук. праць. – Херсон, 2006. – Вип. 22.
12. Szujski J. O książce Michała Bobrzyńskiego *Dzieje Polski w zarysie* słów kilka. – Kraków, 1879.
13. Grabski A. F. Metodologiczne problemy tzw. krakowskiej szkoły historycznej // Orientacje polskiej myśli historycznej. – Warszawa, 1972.
14. Niektóre przestrogi wynikające z głosów opinii publicznej // Obrona spotwarzzonego narodu. – Zeszyt III. Część I. – Wydanie II. – Kraków, 1894.
15. Maternicki J. Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914-1918 // Studium historiograficzne. – Warszawa, 1975.
16. Wereszycki H. Historia polityczna Polski 1864-1918. – Wrocław – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1990.
17. Зашкільняк Л. О. Неоромантизм у польській історіографії початку ХХ ст. (до питання про соціальну функцію історії) / Л. О. Зашкільняк // Проблеми слов'янознавства. – 1993. – Вип. 45.
18. Jaskólski M. Historia i mit historyczny w doktrynie politycznej // Historyka. Studia Metodologiczne. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1984. – Т. 14.
19. Шашкевич Я. Р. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети / Я. Р. Шашкевич // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1994. – Вип. 6.
20. Witkiewicz S. Matejka // Krytyka. – 1908. – № II.
21. Jaworski // Krytyka. – 1912. – № 1.
22. Feldman W. // Krytyka. – 1912. – № 1.
23. Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicji 1846-1906. – Kraków, 1907. – Т. 1.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Багмет М. О., д.і.н., професор, проректор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету ім. Петра Могили;*

Тригуб П. М., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.